



Karaçay Türkal, Merve - Palancı, Rıdvan, "Gümüşhane Yöresinde Türk Kozmolojisinin ve Eski Türk İnancının İzleri", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/7, ss.69-83.
DOI: 10.31765/karen.584055

GÜMÜŞHANE YÖRESİNDE TÜRK KOZMOLOJİSİNİN VE ESKİ TÜRK İNANCININ İZLERİ*

Merve KARAÇAY TÜRKAL** - Rıdvan PALANCI***

* Araştırma makalesidir.

** Dr. Öğr. Üyesi,
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
E-Posta: nkkturkal@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-8240-189X

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Gümüş-
hane Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı
E-posta: ridvan_29@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-2776-9712

Anahtar kelimeler: Eski Türk İnancı,
Şaman, Şamanizm, Gümüşhane.

Keywords: Old Turkish Beliefs,
Shaman, Shamanism, Gumushane.

Gönderim Tarihi: 11.02.2019

Kabul Tarihi: 24.05.2019

Öz: Bu çalışmada, Merkez Gümüşhane ve ilçelerinde eski Türk inançlarının kültürel bir belirleyici olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Eski çağlarda, tabiatüstü güçlere hayranlık duyulduğu, Türklerin İslamiyet'le tanışmadan önce Gök Tanrı inancına sahip olduğu ve Türkler üzerinde Şamanizm'in etkisi bilinmektedir.

Bu bilgilere dayanarak, Gümüşhane'de geçmişten günümüze gelen eski Türk inanışlarının sürdürülür olup olmadığını araştırmak için nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmada, Gümüşhane yöresinde nazardan korunma yolları, ateş ve ocak kültürleri, ağaç kültü, su pınarları ve nehirler ile ilgili inanışlar ve uygulamaların yanı sıra kargalardan haber bekleme, yerin altındaki öküz ve balık, kapı eşliğine oturanın çarpılacağı veya uğursuzluğa uğrayacağı ile cenaze ve yas törenlerindeki bazı inanışlar ve uygulamalar başlıklar halinde incelenmiştir ve bu gün, Gümüşhane yöresinde yaygın birçok inanışın, gelenek ve göreneğin eski Türk inancı ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen verilerin, eski Türk halklarının kültürleri ve aile yapıları ile ilgilenen, ayrıca Gümüşhane ilinin kültürel yapısını ve bu çerçevede tarihsel gelişimini araştıran konunun uzmanlarına önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

**THE TRACES OF TURKISH COSMOLOGY AND OLD
TURKISH BELIEF IN THE PROVINCE OF GUMUSHANE**

Abstract: This work aims to analyse whether old Turkish beliefs are cultural determinant in Gumushane and its districts. In old ages, it is known that Turks believed in the Sky God (Tengri) under Shamanism religion before

they met Islam and they admired supernatural powers.

It was preferred interview among qualitative research methods in order to examine if old Turkish beliefs from past to present day are still in existence based on the knowledge mentioned above. In this work, prevention methods against the evil eye, fire and fireplace cults, tree cult, beliefs and practices about fountains and rivers as well as expect news from crows, ox and fish under the ground, bad luck for the one who sits over the threshold, some beliefs and rituals relating to funeral ceremony and grief were analysed under headings. The findings suggest that many widespread beliefs, customs and traditions in the province of Gumushane today are related to the old Turkish belief.

It is thought that the datas achieved from this work would make a significant contribution to the researches which will examine cultural structures of old Turkish people and families besides cultural structures and history of Gumushane province.

Giriş

Gümüşhane ili; Gümüşhane Merkez, Torul, Kürtün, Köse, Şiran ve Kelkit ilçeleri olmak üzere altı ilçeden müteşekkil bir yapı arz eder. Gümüşhane, tarih öncesi devirlerden bugüne değin bir yerleşim alanı olmuş, konumu itibari ile tarihi kalkolitik çağın sonlarına kadar uzanmaktadır.¹ Tarihi ipek yolunun bir yan kolu olan Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Tebriz hattı ile doğu ve batı arasında yüzyıllardan beri önemli bir coğrafya üzerine kurulmuş olan Gümüşhane, birçok kavme ev sahipliği yapmıştır.

MÖ. 550 yıllarında Perslerin, Med hâkimiyetine son verip İran Yaylası'ndan Kızılırmak'a kadar uzanan coğrafyada Pers Krallığını kurmaları ile Gümüşhane, Doğu Karadeniz Satraplığı içinde yer aldı.² MÖ. 331'de Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'na son vermesi ile Makedonların hâkimiyetine girdi. MÖ. 302/298 yıllarında bölgede Pontus Devleti kuruldu.³ MS. 395'te Roma İmparatorluğu, Doğu-Batı şeklinde

ikiye ayrılınca Gümüşhane, Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde yer aldı. Selçuklular asinler Savaşı'ndan (1048) sonra yörede geçici hâkimiyet kurdular ve Malazgirt Savaşı'ndan sonra Emir Mengücek Gazi, Gümüşhane yöresini Erzincan imaretine bağladı.⁴ Anadolu Selçukluları zamanında Gümüşhane, Harşit vadisinden geçerek Maçka'ya kadar ilerleyen Melik II. Gıyaseddin Keyhusrev ve atabegi Mübarizüddin Ertokuş tarafından ele geçirildi.⁵ Fakat 1243 yılında Selçukluların, Köse Dağ Savaşı'nda yenilmesinin ardından ilerleyen İlhanlı kuvvetleri, yöreye hâkim oldular.⁶ İlhanlıların güç kaybetmesiyle Celayirlielerin hâkim olduğu bölgede 14.yy'ın ilk yarısında Eretnaoğulları Beyliği hüküm sürmeye başladı. Ardından Kadı Burhaneddin, Akkoyunlular, Karakoyunlular arasındaki mücadelelerde el değiştirdi.⁷ 1404 yılına gelindiğinde Timur hâkimiyetindeki bölgede Abhazlı ailelerin torunları Kabaziteler bir aile hükümdarlığı sürmekte idi. 1467'de Gümüşhane yöresi Akkoyunlular tarafından ele geçirilmişti. 1473 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Otlukbeli Savaşında Akkoyunluları yenilgiye uğratmasıyla Gümüşhane'nin Aşağı Dere kısmında Osmanlı hâkimiyeti tesis edildi. Yukarı Dere mevkiinin tahriri 1516-1518 yılları arasında yapıldığından bölgenin Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferinden sonra Osmanlı topraklarına katıldığı anlaşılmaktadır.

Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti, yöredeki nüfus yapısını Müslüman Türkler lehine değiştirmeye başlamıştır. 18. yüzyılda bölgeye önemli bir Kıpçak kitlesi göç etmiştir.⁸ Bölgeye yerleşen Türk kitleleri her ne kadar İslam inancını benimsemiş olsalar dahi eski inançlarını da gelenek, örf, adet, deyimler ve atasözlerinde muhafaza etmişlerdi.

1. İslam Öncesi Eski Türk İnancı

Türklerin İslam öncesi inancı hakkında birçok araştırma yapılmıştır. Gerek batılı gerek Türk araştırmacılar Türklerin en eski

¹ Özmenli, 1996: 16.

² Saylan, 2014: 17.

³ Okur, 2007: 2.

⁴ Turan, 1998: 361.

⁵ Turan, 1998: 361.

⁶ Kaya, 2013: 301-303.

⁷ Saylan, 2014: 20.

⁸ Tellioglu, 2004: 7.

dininin Şamanizm mi, Gök Tanrı İnancı mı, olduğu konusunda ayrılığa düşmüşlerdir.⁹ Her ne kadar 19. yüzyılda Orta Asya Türkleri arasında yapılan araştırmalar neticesinde Türklerin Şamanizm'e mensup oldukları düşünülmüşse de ünlü mütefekkir Ziya Gökalp'in kapısını araladığı bir düşünce ile Türklerdeki Şamanizm'in bir din olmadığı, Şamanların bir sihir ve büyü karakteri olduğu belirtilmişti. Mamafih Gökalp'in "Toyonizm", adını verdiği dinin "Buda" dini olması ve kaynaklar üzerinden yapılan yorumların farklılık arz etmesiyle Türklerin en eski dini hakkında bir fikir birliğine varılamamıştır.¹⁰ Bu konu hem çalışmamız hem de iktidarımız dışında olduğundan girmeyeceğiz. Fakat konunun daha iyi anlaşılabilmesi için İslam öncesi Türk inançlarından bahsetmek gereklidir. Eski Türk İnancı; tabiat kuvvetlerine inanma, Atalar kültü, Gök-Tanrı İnancı ve Şamanizm çerçevesinde şekillenmişti.

Eski Türk inancında tabiatla bir takım gizli kuvvetlerin varlığına inanılmaktaydı. Ağaç, orman, dağ, mağara, su kaynağı, ateş, vb. Bunlar birer ruh olarak düşünülmekteydi ve bu tabiat ruhlarına Gök-Türk çağında Yer-Su denilmekteydi. Türk kültüründe bunlara tapınmak olmadığı gibi manevi bir kuvvet olarak düşünülmüşlerdi.¹¹ Bu ruhlara tâzimde bulunulur ve kurban olarak "saç" yapılırdı. Türkler aynı zamanda ölmüş atalarına da kurban sunar tâzim yaparlardı. Kurbanlar hayvanların erkek cinsinden seçilirdi. En makbul kurban, "at" idi.

Türk inancının merkezinde "Tengri" (Tanrı) vardı ve kendisine semavi bir ulûhiyet arz olduğundan "Gök-Tanrı" diye anılırdı.¹² Nitekim ilk yazılı edebiyat ürünlerimizden birisi sayılan Orhun kitabelerinde bu terime sıkça rastlanmaktadır.¹³ Çin kaynaklarında, Türklerin beşinci ayın ortalarında Tamir Nehri kıyısında toplanıp göğün tanrısına adak adadıkları çok sayıda

koyun ve at kurban ettikleri ifade edilmektedir. Gök-Tanrı'nın lütuf, irade, gazap özellikleri vardı.¹⁴ İbn Fadlan'ın Oğuzlar hakkında verdiği bilgilere göre, Oğuzlardan birilerinin haksızlığa uğrar veya hoşlanmadığı bir işle karşılaşırsa ellerini göğeye kaldırıp Gök-Tanrı'ya dua ettiklerini, Tanrı'nın insan gibi düşünülemediğini bildikleri anlaşılmaktadır.¹⁵

Eski Türk İnancının diğer bir öncülü ise Şamanlardı. Şaman, hayattaki akrabalarına zarar verebileceği sanılan ölülerin ruhlarını uzaklaştırır, bazılarını yer altına kovalar, bazılarını da gökyüzüne çıkarırdı. Kurbanları yüksek tanrılara sunmak üzere kat kat göklere çıkarırdı. Gerek semada Bay Ülgen gerek karanlıklar dünyasında Erlik Han gibi tanrılarla dostluk kurar, onları görür ve onlarla konuşurdu. Hastanın bedeninden çıkıp gitmiş olan ruhunu arar, bulur, getirir, yerine koyardı (hastalığı iyi ederdi). Böylece, insanların ruhları ile de sıkı temas hâlinde idi. Şaman, törenlerde tanrılar ve ruhlarla kendisi arasında bağlantı kurardı.¹⁶

Şamanist Türklerin kozmogonilerinde evren üç bölümden oluşmaktaydı. Yukarıda on yedi kat gök, aşağıda yedi veya dokuz kat yağız yer ve ikisi arasında hayatın devam ettiği yeryüzü bulunmaktaydı. Gökyüzünde "Bay Ülgen" en büyük tanrı olurken yer altında Erlik Han bulunmaktaydı. Yukarı âlemde iyi, merhametli tanrılar bulunurdu. Yer altı ise kötülüklerin mekânı idi ve burada bulunanların tek vazifesi insanınoğlunu karanlık âleme sürüklemektir.¹⁷

Bu çalışmada; geçmişten günümüze eski Türk inançlarının kültürel yansımaları, Gümüşhane ili örneğinde incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen verilerin, ilin kültürel yapısının tarihsel gelişimini anlamada, konunun uzmanlarına önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

⁹ Kafesoğlu, 2013: 288; İnan, 1998: 389.

¹⁰ Kafesoğlu, 2013: 289; İnan, 1998: 389.

¹¹ Kafesoğlu, 2013: 292.

¹² Kafesoğlu, 2013: 295.

¹³ Ergin, 2003: 12.

¹⁴ Liu Mau-Tsai, 2007: 590-591.

¹⁵ Şeşen, 1975: 31.

¹⁶ Kafesoğlu, 1990: 27.

¹⁷ İnan, 1998: 390.

2. Gümüşhane Yöresinde Türk Kozmolojisinin ve Eski Türk İnancının İzleri

A. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme tekniğinin türlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği; yanıt oranının yüksek olması, araştırmacının ortam üzerinde kontrol sahibi olması, derinlemesine bilgi sağlama¹⁸ gibi yararlarının yanı sıra bilhassa, hazırlanmış görüşme soruları dışında ayrıntılı bilgi amacıyla ek sorular sorma imkânı da tanıdığından tercih edilmiştir.

a. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmada eski Türk inançlarının, Gümüşhane kültüründeki izlerini ortaya koymak amaçlandığından Gümüşhane ili Merkez, Torul ve Kürtün ilçelerinde konu ile ilgili bilgi ve ilgi sahibi katılımcılar ile görüşme yapılmıştır. Çalışmada, genç nüfusun konu hakkında bilgisinin ve ilgisinin az olması yaş aralığının 45+ olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Tablo1' de katılımcılara ait demografik bilgiler yer almaktadır.

KATILIMCILARIN BİLGİLERİ			
Adı Soyadı	Yaşı	İkamet Ettiği İlçe	Köyü
İmdat PALANCI	56	Merkez	Torul/Yurt
Selvinaz PALANCI	52	Merkez	Torul/Gümüştüğ
Ayşe SİVRİ	70	Torul	Torul/Yurt
Asiye MERAL	54	Merkez	Kürtün/Kırgeriş
İsmet YAYLA	45	Kürtün	Kürtün/Günyüzü
Zakir ÖLMEZ	52	Merkez	Merkez/Yeni Yol
Osman PALANCI	94	Torul	Torul/Yurt
Salim ŞAHİNER	60	Torul	Torul/Gümüştüğ
Ballı TAŞDELEN	80	Merkez	Merkez/Tekke
Münir Nurettin KUZU	60	Merkez	Merkez/Akçahisar

Tablo 1: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

b. Veri toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Araştırmanın amacı doğrultusunda yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Formun uygulanacağı katılımcılara, görüşme hakkında genel bilgiler verilmiş ve izinleri doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılarak veriler kayıt altına alınmıştır. Katılımcılara yöneltilen sorular aşağıda yer almaktadır:

- Bir kişinin yahut bir nesnenin nazar almaması için ne gibi tedbirler alınır?
- Nazar alan bir kişinin üzerindeki olumsuzlukları gidermek için neler yapılır?
- Yörenizde çaput bağlama âdeti var mıdır? Bu adet kimler tarafından, hangi zamanlarda gerçekleştirilir?
- Ne gibi varlıklara karşı hakaret veya olumsuz davranışlarda, insanın çarpıcağına inanılır? Bu tür bir olaya şahit oldunuz mu?
- Yörenizde, İslam dini dışında bildiğiniz veya uydüğunuz ya da uyulması gerektiğini düşündüğünüz gelenekler var mıdır?

c. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Yapılan görüşmelerden elde edilen ses kayıtları, araştırmacılar tarafından bilgisayara yüklenmiştir. Metin hâline getirilen kayıtlar çözümlenmeden önce, veriler arası güvenilirliğin sağlanabilmesi için araştırmanın yürütücüleri tarafından, ses kayıtları tekrar dinlenerek kontrol edilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

B. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmadan elde edilen veriler, başlıklar halinde aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

- Gümüşhane yöresindeki nazarla ilgili inanışlar ve nazardan korunma yollarının eski Türk inancı ile bağlantıları
- Gümüşhane yöresinde ateş ve ocak kültürleriyle alakalı inanışlar ve uygulamalar

¹⁸ Yıldırım ve Şimşek, 2011: 123.

- Gümüşhane yöresinde ağaç kültüyle ilgili inanışlar ve uygulamalar
- Gümüşhane yöresinde su pınarları ve nehirler ile ilgili inanışlar
- Gümüşhane yöresinde kargalardan haber bekleme inanışı
- Gümüşhane yöresinde yerin altındaki öküz ve balık inanışı
- Gümüşhane yöresinde kapı eşiğine oturanın çarpılacağı veya uğursuzluğa uğrayacağı inanışı
- Gümüşhane yöresinde cenaze ve yas törenlerindeki bazı inanışlar.

a. Gümüşhane Yöresindeki Nazarla İlgili İnanışlar ve Nazardan Korunma Yollarının Eski Türk İnancı İle Bağlantıları

Yörede nazara bağlanan uğursuzluklardan korunmak için bazı yöntemlere başvurulmaktadır. Bu yöntemler hakkında İmdat Palancı şu bilgileri vermiştir:

“Bizim orda tarlalar nazar almasın diye sıırıklara kırmızı çaput veya yama bağlanır tarlada bir yere dikilir. Yine sıırıklara geçirilen hayvan kafaları bahçelere dikilir. Zarnakların (fasülye çubuğu) tepesine yumurta kabuğu takılır. Ev nazar almasın diye Kâbe çiçeği asılır onun nazara iyi geldiğini söylerler.”

Osman Palancı da İmdat Palancı'nın ifadelerini destekler bilgiler vermiştir. Görüşme yapılan diğer katılımcılar, kurban kafataslarının veya sadece boynuzlarının evlerin giriş kapısı üzerine asıldığını ifade etmiştir. Ayrıca, kırmızı renkli çaput bağlama âdetinin, görüşmeye katılanlar tarafından ortak bir düşünce olduğu tespit edilmiştir.

Eski Türklerde bağ ve bahçelerini nazardan korumak için kazıklara geçirilmiş at kafatası diktikleri bilinmektedir. Kafkas Türkleri, bahçelerine sıırıklara geçirilmiş at kafatasları dikmişlerdir. Yine Türkistan'da Kazak-Kırgızlarda ve Başkurlarda nazar

ve kötü ruhlara karşı at kafatası kullanılmıştır. Çuvaş Türkleri de bağ ve bostanlarına at kafatası asmıştır. Kurban edilen hayvanların kafataslarını sıırıklara geçirmek suretiyle asmak, Orta Asya'da 8. yüzyılda görülmüştür.¹⁹ Eski Türk inancında ortaya çıkan uğursuzluklar yer altında bulunan Erlik Han ve onun eşrafından gelirdi. Bu ruhların gazabından korunmak için onlara kurban sunulmalıydı. Kurban, Türklerin inandıkları tanrılar ve ruhlarla olan ilişkiyi sağlamak için en önemli vasıta idi. Şamanın, ruhlara kurban sunması sadece ruhların ihtiyaçlarını gidermek için değil, aynı zamanda toplumun bu ruhlarla bozulan iletişimini düzeltmek içindi.²⁰ Ayın onunda ırmak kıyısına gelerek Tanrılara kurbanlar sunulurdu. Gök-Türkler çağında kurbanların kafatasları bir sıırığa geçirilerek dikilmekteydi.²¹

Gümüşhane yöresinde nazar inancının çok yaygın olduğu tespit edilmiştir. Yapılan görüşmelerde “Nazarın insanı öldürdüğü”, “Mezarlıklarda yatanların yarısının nazardan yattığı” şeklinde ifadelere yer verilmiştir. Nazar, İslam inancının içerisinde olan bir olgudur. Nitekim Kuran'ı Kerim'in Kalem suresinin 51. ayeti şöyledir. “Şüphesiz inkâr edenler Zikr'i (Kuran'ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler.”²² Fakat nazardan korunmak için Allah'a sığınmaktan başka yol belirtilmemiştir.

Gümüşhane taşrasında bağ ve bahçeleri nazardan korumak için kurban kafataslarının bir direğe geçirilerek dikilmesi örneğine artık neredeyse rastlanmasa da nazar için bağ ve bahçelerde farklı yerlere “kırmızı” renkli çaputlar bağlanmaktadır.²³ Kırmızı “al” renk ateş kültüyle alakalıdır.²⁴ Kırgız ve Kaşgar Türklerinde evin ocağında yaşadığına inanılan “od ana”²⁵ Şaman dualarının birinde şu şekilde anlatılmakta:

“Otuz dişli ateş anam, kırk dişli kayın anam, gündüzlerini bizim için çalışıp çabalıyorsun,

¹⁹ Çıblak, 2004: 112.

²⁰ Bayat, 2006: 230.

²¹ İnan, 1986: 5.

²² Kuran'ı Kerim, Kalem, 51/68.

²³ Ek-1.

²⁴ İnan, 1998: 263.

²⁵ Gökalp, 2010: 36.

karanlık gecelerde bizi (kötü ruhlardan) koruyorsun... Ben de senin kurumuş ağzını (saçılarla) ıslatmağa geldim. Sen karanlık gecelerde genç kızlar gibi saçlarını dalgalandırarak oynuyorsun, kırmızı ipekli kumaşlar sallayarak genç al kısrak üzerinde geziyorsun, aydın gecelerde masum çocuk suretine giriyorsun! Ulusun koruyucusu, sürülerimizin bekçisisin! Dokuz parça kırmızı ve beyaz şeritler, paçavralar seni süslüyor. Koyunun göğsü sana kurban olsun! Elbisen hakanlara mahsus zırhtır. Kızılboya ile boyanmış kişi (bir hayvan) tırnakları sana süs olsun! Koyun göğsü kurban olsun! Mukaddes Ay'ın adıyla sağılan ak ineğin sütü sana saçı olsun."²⁶

Yukarıdaki Şaman duasından da anlaşılacağı üzere ateş ruhu kırmızı bir kısrığa binen, kırmızı ipekli kumaşlar şallar ve kırmızı şeritler ile süslenmiş olarak tasvir edilmektedir. Eski Türk inancında kurban sadece hayvanlardan kan akıtma yoluyla olmamaktaydı. Yapılan saçılar ve bağlanan paçavralarda kurban niteliği taşımaktaydı. Duadan anlaşılacağı üzere ateş ruhu hem insanları hem de onların mallarını korumaktaydı ve bu sebeple kendisine saçılar yapılmakta kurbanlar sunulmaktaydı. Bu bilgiler ışığında nazara karşı "kırmızı çaput" bağlamanın Türklerdeki ateş kültürüyle ilgili olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Dikilen kafatasları ve bağlanan çaputlara Divan-ı Lügat'it-Türk'te "kösgük" denildiği görülmektedir. "Kösgük" zannımızca "göz" ve "gök" yani "mavi göz" anlamına gelen bir kelime olup "Göz değmesinden korunmak için, üzüm bağ ve bostanlara dikilen nazarlık" şeklinde açıklanmaktadır.²⁷

Yurt Köyü ve Gümüştüğ Köyü'nden olan katılımcılar, tütsü yapımını aynı şekilde anlatırken, diğer katılımcılar arasında farklı şekillerde tütsü tarifine de rastlanmıştır. Nazara karşı yakılan tütsü ile ilgili Salim Şahiner: "Dört yol ağzından alınan taş, yedi kapı eşliğinden alınan yonga, yedi fira-

tiden (Bahçe Çitti) alınan yonga, köpek pisliği ve kükürt yakılır dumanıyla da tütsü yapılır" demiştir. Bu şekilde yapılan tütsülerde kullanılan malzemelerin birçoğu eski inancın bakiyesi durumundadır. Köpek pisliği ve kükürt, kötü koku yaymak için tütsülerde özellikle kullanılmaktadır ki kötü ruhlar bu kokular aracılığıyla bulunan ortamdaki uzaklaşsın. Katılımcılardan Asiye Meral, tütsü yapımını şu şekilde açıklamıştır: "Yedi pirinç tanesi, az mısır unu, az zeytinyağı pelit ağacının közünde yakılır ve tütsü yapılır." ifadelerini kullanmıştır. Zakir Ölmez ise "Bizim orda üzerlik otuna soğan sarımsak ve tuz katılarak yakılır. Özellikle ahırlarda yapardık. Cazu karısı girmesin, hayvanlar nazar almasın diye ama insanlara da bu şekilde tütsü yapılırdı tabii" demiştir.

Ateş, tütsünün en önemli ögesi durumundadır.²⁸ Türklerin eski inanışlarına göre ateş her şeyi temizlerdi.²⁹ Gök-Türklere giden Doğu Roma elçisi Zemarkhos ve maiyeti kağanın huzuruna çıkarılmadan evvel ateş üzerinden atlatılarak kötülüklerden arındırılmıştı. Bu olay kaynaklarda şu şekilde anlatılmaktaydı. "Getirdikleri bütün eşyayı aldılar ve orta yere koydular. Sonra tütsü için kullanılan kokulu dallarla bir ateş yaktılar. Skythai dilinde, anlaşılmasın birkaç söz söyleyerek, bir taraftan da bir çan ve bir davul çalarak, ellerinde henüz çıtırdayan tütsü dallarıyla dönmeye başladılar. Cezbe halinde, kötü ruhları kovalar gibi hareketler yapıyorlardı."³⁰

Şamanlar, kutsal kabul ettikleri bitkilerin, onların tanrı ve ruhlarla bağlantı kurmalarında aracı olduklarına inanırlardı.³¹ Yedi eşikten alınan yongalar Eski inanışa göre evin koruyucusu olan ev iyisi ile alakalı olmalıydı. Bu ruh evlerin sokak kapısının eşliğinde dururdu.³² Eşiklerden alınan yongalar nazarı değdiği düşünülen kişilerin koruyucu ev iyelerini etkisiz hale getirmek için kullanılıyor olmalı.³³

²⁶ İnan, 1976: 41.

²⁷ Kaşgarlı Mahmut, 2012: 245.

²⁸ Boratav, 2012: 35.

²⁹ Gömeç, 2003: 89.

³⁰ Esin, 2001: 118.

³¹ Kaya, 2001: 217.

³² Gökalp, 2010: 48.

³³ Örnek, 1988: 146.

Nazarın getireceği uğursuzluklardan bahsedilen yollarla korunmak mümkünken, nazar alan bir kişi üzerindeki nazarı çıkarmak için farklı yöntemlere başvurulur. Bunların en önemlisi bir kişiye, Kur'an-ı Kerim okutulmasıdır. Fakat İslamiyet'le ilgili bulunan bu uygulamanın yanında Şamanist bir gelenek olarak tütsü yakılır. Buradaki amaç, nazarın getirdiği uğursuzluğu ve hastalığı gidermektir. Her ne kadar bugün bu hastalıkların sebebi nazar olarak görülüyorsa da eski inanışta genel itibari ile hastalıkların sebebi kötü ruhlar olarak görülmekteydi.³⁴ Bugün dahi özellikle Gümüşhane'nin Torul ve Kürtün ilçelerinde nazarı gidermek için tütsü yakıldığını görmek mümkündür. Bunun yanında tütsü yakmak sadece Türklere özgü değildir fakat Gümüşhane yöresinde yakılan tütsülerde kullanılan malzemeler eski Türk kültürleriyle alakalıdır.

b. Gümüşhane Yöresinde Ateş ve Ocak Kültleriyle Alakalı İnanışlar Uygulamaları

Eski Türklerin inanışlarında Ateş kültü çok önemli bir yer tutmaktaydı. Türklerin ateşe göstermiş olduğu saygı bir tapınma değildi.³⁵ 6. yüzyılda Batıdaki Türkler hakkında Bizanslı, Theophylaktos, "Türkler ateşe fevkalade büyük saygı gösterirler, fakat sadece gök ve yerin yaratıcısına dua ederler ve onu tanrı diye adlandırırlar." şeklinde belirtmekteydi.³⁶

Ateş, Tanrı Ülgen'den insanlara bir hediye gibi telakki edilmekteydi. Şamanist Altaylı Türklerde ateşin bulunması ile ilgili şu efsane anlatılmaktaydı. "İlk insanlar meyve ve otlarla beslendikleri için ateşe ihtiyaçları yoktu. Tanrı onlara et yemeklerini emrettikten sonra ateşe ihtiyaç hâsıl oldu. Ülgen, gökten biri kara, biri ak iki taş getirdi. Kuru otları avucunda ezerek bir taşın üzerine koyup diğeriyle vurdu, otlar ateş aldı. Ülgen böylece ilk defa ateş yakmasını in-

sanlara öğretip, 'bu ateş atamın kudretinden taş düşmüş ateştir' dedi."³⁷ Türklerde kutlu sayılan bazı şeylere ve ruhlara karşı "küfür" sayılabilecek sözler söylene de ateş hakkında böyle bir durum asla söz konusu olamazdı. Ateşi su ile söndürmek ateşe tükürmek kesinlikle yasaktı.³⁸ Anlaşılan o ki bu yasağın izleri yirmi yıl evvel Gümüşhane'de görülmekteydi. Ayşe Sivri'nin, "Önceden ateş, su ile söndürülmezdi. Üzerine işenmezdi. İnsan çarpılırdı Allah korusun." şeklindeki ifadeleri dikkate değer bir örnektir. Bu inanış, bugün önemini yitirmiş olmasına rağmen katılımcılarının tamamının ortak görüşü olduğu tespit edilmiştir.

Gümüşhane'de eve gelen misafirin çok kısa oturması üzerine kendisine "Ateş almaya mı geldin." şeklinde bir serzenişte bulunulur. Bu sözün kaynağının nereden geldiği katılımcılara sorulduğunda "Bilmiyorum" yanıtını vermişlerdir. Bu sözün, Türklerdeki ateş kültürüyle alakalı olduğu düşünülmektedir.

Eski Türklerde ocak ateşinin asla sönmemesi gerekirdi. Eğer yanlışlıkla sönecek olursa yakın akrabalarından ve komşulardan ateş istenerek alınırdı. Bu ateş iyi, kötü ne iyi ne kötü şeklinde gruplanmıştı. Alınan ateşin kötü huylu olmaması için yabancılarından alınmaz özellikle akraba ve bilindik kişilerden alınırdı.³⁹ Eski Türk inancında ocak kültü, ateş kültürüyle ayrılmaz bir bütündür.⁴⁰ "Ocak" sözcüğü de "ateş" yani "od" kelimesinden türetilmişti.⁴¹ Yakut Türklerine göre "aile ocağı" hiçbir zaman sönmemesi gereken bir ateşti.⁴² Buryat Moğollarında çocuksuz kadınlar "benim ocağım söndü" diyordu. Kafkas Türkleri "ocağın sönsün" şeklinde beddua ediyorlardı. Bu şekilde beddua etmek Gümüşhane yöresinde oldukça yaygındır. Bu beddua kişinin soyunun kesilmesi için yapılmaktaydı. Bu şekilde ocak ateşi ve aile soyunun

³⁴ Yörükhan, 2014: 39.

³⁵ Ögel, 2003: 669.

³⁶ Roux, 2011: 40.

³⁷ İnan, 1976: 42.

³⁸ Gömeç, 2003: 79-104.

³⁹ Gökalp, 2010: 41.

⁴⁰ İnan, 1952: 68.

⁴¹ Boratav, 2012: 35.

⁴² Ögel, 2003: 639.

birbirleriyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Yine ocak kültürüyle alakalı olarak, yörede ev halkı tarafından sevilen ve nadir olarak misafirlige gelenler için “Ayağına kül serpin” ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifadenin Aile Ocağı kültürünün bir kalıntısı olduğu düşünülmektedir.

Şaman dualarında Aile ocağı ile ilgili olarak şu ifadeler rastlanılır. “Üç köşeli taş ocak, alevli yan al ateşim! Taş ocağımız yerinden oynamasın daima yansın. Yaktığımız ateş alevli olsun. Tarhana pişirdiğimiz ocağın külü çok olsun. Neslimiz kesilmesin sürsün, biri giderse biri gelsin. Ey Abukan Dağı'nın payı ey ay ve güneşin parçası olan ateş. Bereket ve kısmetimiz bol olsun.”⁴³ Buradaki “ocağın külü çok olsun” ve “Neslimiz kesilmesin sürsün, biri giderse biri gelsin” ifadelerini göz önünde bulundurduğumuzda “Ayağına kül serpin” sözünün aslında Aile Ocağı kültürüyle alakalı olduğu ve kül serpilen kişinin aileden sayıldığı kanaatini oluşturmaktadır.

c. Gümüşhane Yöresinde Ağaç Kültüyle İlgili İnanışlar ve Uygulamalar

Türk düşüncesinde yaratılış motiflerinden biri olarak “Ağaç” gösterilmektedir. Bu düşünceye göre, ilk insan dokuz dallı bir ağacın altında yaratılmıştı.⁴⁴ Altay Türklerine göre “Tanrı Kayra Han” Yeryüzünde 9 dallı bir ağaç yaratmış. Her dalının altında dokuz insan yaratmış ve dokuz ırk bu insanlardan türemiştir.⁴⁵ Şamanist Türklerde Tanrıların en yükseği, insanoğlunun atası olan Kayra Han (veya Bay Ülgen) kişiyi ve bunun aracılığı ile de yeryüzünü, dağları vadileri oluşturmuştu. Kişinin kendisi ile mücadeleye tutuşması sonucu ona Erlik adını vererek yeraltına atmış ve yerden dokuz dallı bir ağaç büyütürken, her dalında bir cins insan yaratmıştı.⁴⁶ İslam öncesi Türk destanlarda görülen “ağaç ana” motifi İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında da yer almaktadır. Dede Korkut Kitabında

Tepegöz hikâyesinde Basat, Tepegöz'e “Atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan Kağan Arslan” ifadesiyle cevap veriyordu.⁴⁷ Bu, Türklerin ağaçtan türedikleri inancının bir kalıntısıydı.⁴⁸ Ağaç, Uygurlarda hakan ve hakan soyunun simgesiydi. Rivayete göre Böğü Kağan (8. yy) ve kardeşleri, bir ağacın çocukları sayılıyorlardı.⁴⁹ Başkurt Türklerinde eski zamanlarda tanımadıkları bir kişiye rastlandığı zaman, kuşunun ve ağacının ne olduğu sorulmuş.⁵⁰ Şamanist Türklerin en kutlu ağacı kayın ağacı idi.⁵¹ Bunun yanında Çam, Ardıç, Fındık, Kavak ağaçlarının da kutlu sayıldığı anlaşılmaktadır. Kayın ağacından sonra en kutsal ağaç “Ardıç” ağacı olarak telakki edilirdi. Manas destanında kısır kadınlara çocuk veren “Ardışlı Mezar”dan bahsedilmektedir. Burada kahramanlardan biri Ardışlı Mezar Hazretleri'nin tanrısından peyda olmuştur.⁵² Ağaçlara nezir olarak paçavra bağlamak ilk Şamanizm geleneklerinden biridir ve bütün Müslüman Türklerin arasında dini bir vazife gibi düşünülmektedir. Şamanistler bu “nezi”i dağ, orman, ağaç, su ruhlarına umumiyetle “Yer-Su” dediği tanrıya bağış-larlardı. “Yer-Su” ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardı, az şeye kanaat ederlerdi. Darılmadıkça kanlı kurban istemezlerdi. Müslüman Türkler ise bununla bir velinin ruhundan yardım istemektedirler. Yani “Yer-Su” tanrıları gerçek veya uydurma velilerin mezarlarına yerleşerek eskiden şamanlık devrinde kendileri için bağ-lanan paçavraları almaya devam etmiştir.⁵³

Gümüşhane yöresinde de ağaçlara ve su pınarlarına paçavra bağlama geleneği ile ilgili katılımcılardan Zakir Ölmez “Bizim köyde bir ağacına paçavra bağlanırdı. Eskiden kızlar sinisi denilen yerde şenlik düzenlenirdi. Oradan gelirken bir ağaca çaput bağlanırdı. Bunu daha çok çocuğu olmayan kadınlar yapardı, ağaç ardıç ağacıydı”⁵⁴ derken, bir diğer katılımcı olan M. Nurettin

⁴³ İnan, Şamanizm, s. 70.

⁴⁴ Beydilli, 2004: 26.

⁴⁵ Gökalp, 2010: 39.

⁴⁶ Kafesoğlu, 2013: 23.

⁴⁷ Gökyay, 2013: 185.

⁴⁸ Özarslan, 2003: 96.

⁴⁹ Esin, 2003: 37.

⁵⁰ Kafesoğlu, 1990: 12.

⁵¹ İnan, 1976: 38.

⁵² İnan, 1998: 258.

⁵³ İnan, 1998: 471.

⁵⁴ Resim için Bkz. Ek-2

Kuzu, “Bizim orda yok ama sanırım Kürtünde vardı. Hatta oralılarda dalga geçiriyorlardı halen ağaca secde ediyorlar diye. Hangi köyde olduğunu bilmiyorum sanırım Ulu Köyde idi” demiştir. Ayrıca İmdat Palancı da “Bizim köyde yok Kürtün’ün Törnük Köyünde var biliyorum” derken İsmet Yayla ise “Bizim köyde, mezarlıkta bir pelit ağacı var eskiden ona çaput bağlanır dilek dilenirdi. Şimdi artık kalmadı” demiştir.⁵⁵ Türklerde kutsal sayılan ağaçlar içerisinde pelit ağacına rastlanmasa da Kürtün yöresinde çam, kayın, ardıç gibi ağaç türleri oldukça fazla bulunmakta iken neden pelit ağacı sorusuna ise katılımcılar herhangi bir yanıt verememiştir.

Kutsal pelit ağacının şekline bakıldığında da ağacın alt kısmında bir şişkinlik ve çatlak olduğu görülmektedir. Bu şişkinlik Türkler arasındaki bir diğer yaratılış efsanesini hatırlatmaktadır. Uygur devrinde iki nehir (Selenge-Tola) arasındaki bir ağaca kutsal bir ışık inmiş, ağaçta gebe kadının karnı gibi bir şişkinlik olmuştu, 9 ay 10 gün sonra bu şişkinlik çatlamış ve buradan 5 çocuk dünyaya gelmişti.⁵⁶ Kürtün yöresinde bulunan pelit ağacına ilk olarak hangi zaman diliminde kutsallık atfedildiği bilinmemekle birlikte, yörede oldukça yaygın olan bir hikâyeyi Torul ilçesine bağlı Yurt Köyü’nde ikamet eden katılımcılardan Osman Palancı şöyle nakletmiştir: “Ardıç ağacı ve katır hayvanı İbrahim Peygamberden beddualıdır. İbrahim Peygamber ateşe atılacağı zaman ağaçlardan ardıç hariç hiçbir odun vermemiş ve katır hariç hiçbir hayvan bu odunları taşımamış. İbrahim Peygamberde bunlara Ardıç pirin dökmesin, katır kulun etmesin. Şeklinde beddua bulunmuş.”

Katılımcıların tamamının bu hikâyeyi bildiği gözlemlenmiştir. Belki de bu hikâyenin yaygınlığı, ardıç ağacının kutsiyeti ile çattışmış ve galip gelmiştir. Lakin ağaç kültürü kutsiyetini korumaya devam etmektedir.

Yukarıda anlatıldığı üzere tütsü yaparken yedi firatiden (Bahçe Çiti) alınan yongalar yakılmaktaydı. Bu yine ağaç kültürünün bir bakiyesidir ki Şamanlar, kutsal kabul ettikleri bitkilerin, ağaçların tanrı ve ruhlarla bağlantı kurmalarında aracı olduklarına inanırlardı. Kutsal ağaçların dalının ucu yakılır ve odalar tütsülenirdi.⁵⁷

d. Gümüştane Yöresindeki Çeşitli İnanışların Mitolojik Kökenleri

Çalışmada inanışların mitolojik kökenleri; su pınarları ve nehirler, kargalardan haber bekleme, yerin altındaki öküz ve balık inancı, kapı eşiğine oturanın çarpılacağı veya uğursuzluğa uğrayacağı, cenaze ve yas törenlerindeki bazı inanışların kökenleri başlıkları ile incelenmiştir.

• Su Pınarları ve Nehirler ile ilgili inanışlar

İmdat Palancı ile çaput bağlama âdeti üzerine yapılan görüşmede, “Bizim köyde ağaçlara çaput bağlanmazdı. Kürtün’de Törnük köyünde bağlandığını biliyorum. Bizim burada “Gangel” denilen yerde bir su çıkardı. Bu sudan içen kuşlar falan ölürdü. O suyun etrafındaki çalılara çaput bağlardı. Su şimdi kurudu.” ifadelerini kullanmıştır.

Bu gelenek Eski Türk İnancındaki yer ruhları ile alakalı olmalıdır. Eski inançta, toprak ile su birbirinden ayrı düşünülüyordu. Yer ruhları (Yer ve sular) içinde toplanmıştı.⁵⁸ Yer-Sular Tanrı gibi düşünülüyordu. Yer-Sular tabiat ruhları arasında zikrediliyor, bir kutsallık atfediliyor ve onlardan dilek dilenebiliyordu. Yer-Sular, Türklerin yardımcıları idi. Yazıtlarda “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün mukaddes Yer-Suları, öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye millet olsun diye babam İlteriş Kağan’ı, annem Bilge Hatun’u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış.”⁵⁹ ifadeleri yer alıyordu. Manas Destanı’nda Yakup Han, hatununun kısrılığından şikâyet ederek “Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret

⁵⁵ Resim için Bkz. Ek-3

⁵⁶ Ögel, 2003: 81.

⁵⁷ Gökalp, 2010: 40.

⁵⁸ Ögel, 2003: 332.

⁵⁹ Ergin, 2003: 15

etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor” di-yordu.

Su, eski devirlerde Türkler arasındaki ta-biat ruhlarından en önemlileri arasında idi. Arap kaynaklarındaki Türklerin hiç yıkan-madıkları bilgileri, su kültüyle alakalıydı. Suyu kirletmek ceza gerektiren durumlar-dandı. Cengiz Han zamanında suyun kirle-tilmesi yasak haline getirilmişti.⁶⁰ “Suya yahut küpe su döken (işeyen) keza ölüme mahkûm olur” şeklinde idi.⁶¹ Bu yasak ve-yahut su kültürünün Gümüşhane’de izlerini bize katılımcılardan Asiyeye Meral aktarmak-tadır: “Su ve Ateşe işenmez. Eğer işeyen olursa cinler onu çarpar” Bu inanış konu-sunda katılımcılardan Nurettin Kuzu ve İsmet Yayla dışında ortak bir görüş olduğu bulunmuştur. Burada cin olarak tasavvur edilen ruhların, eski inançtaki Yer-Sular olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim din-ler tarihi araştırmacıları da Yer-Sular birer melek, peri, cin olarak düşünmüşlerdir.⁶²

• Kargalardan haber bekleme inancı

Gümüşhane yöresinde genel itibariyle kar-gaların fazla ötmesi, birinin öleceği şek-linde yorumlanmaktadır. Fakat bir diğer inanışa göre “Gasgara” denilen siyah beyaz renkli kargaların durmadan ötmesi bir ha-berin geleceğini işaret etmektedir. Yapılan görüşmelerde bu şekildeki inanışa Selvinaz Palancı ve Salim Şahiner dışındaki katılımcılarda rastlanmamıştır. Selvinaz Palancı “Bizim köyde (Gümüştüğ Köyü) Gasgara yüksek sesle sürekli ötüyorsa bir haber var demektir. Bu haberin hayırlı bir haber ol-ması için üç kere ‘hayır haber’, ‘hayır ha-ber’, ‘hayır haber’ sözü tekrarlanır. Yoksa gelen haber uğursuz olur” ifadelerini kul-lanmıştır.

Bu geleneğin kökeni Uygurlar devrine uzanmaktadır. Bir Uygur efsanesinde karga, "elçi ve gözcü" olarak Gök-Tanrı ta-

rafından Böğülere, hizmet etsin diye gön-derilmişti.⁶³ Efsanede gökten inen ışığın bir ağaca vurduğu, ağaçtan 9 ay 10 gün sonra Sungur Tekin, Kutur Tekin, Tükel Te-kin, Or Tekin, Böğü Tekin’in doğduğu anla-tılır. Destanda Böğü Tekin’in kağan seçilir-ken her boyun dilinden ve obalarının sayı-sından haberinin olduğu ifade edilir. Böğü Kağan’ın, her yerde olup biten olayları an-latan ve bütün dilleri bilen üç kargasının olduğu belirtilmektedir.⁶⁴ Bu kargalar Böğü Kağan’a Tanrı tarafından yollan-mıştı.⁶⁵ Gökalp’e göre bu zamandan sonra Türkler arasında kargalardan haber bekle-me yaygınlaşmıştı.

• Yerin Altındaki Öküz ve Balık İnancı

Gökalp’e göre Şamanizm’de dört hayvan kutlu sayılmaktaydı. Bunlar koyun, kuş, köpek, öküz idi.⁶⁶ Türklerin kutlu saydıkları öküz Tibet öküzüydü. Eski Türkler bu hayvana “Kutas” derlerdi. Kutas kelimesi, “Kut” ve “uz” kelimelerinden birleştirilerek oluşturulmuştu. “Uz” öküz anlamına geliyorken “Kut” kelimesi kutlu anlamın-daydı.⁶⁷ Uygur sanatında, yer altına gönde-rilmiş olan Erlik Han’ın bineği de bir öküz olarak betimlenmekteydi. Dünyayı boy-nuzu üzerinde taşıyan öküz ile Erlik Han’ın bineği öküz arasında bir bağlantı kurmak mümkündür.⁶⁸

Gümüşhane yöresinde bir çukur derin ka-zıldığında veya yere çakılan bir malzeme fazla çakıldığında işin abartıldığını ifade etmek için “Kızıl öküze mi inceksin?” ifa-desi kullanılmaktadır. Bu ifadenin kayna-ğını İmdat Palancı, “Eskiden yerin bir ökü-zün boynuzları arasında durduğuna inanılırdı. Burada da o öküz kastedilir. Ben de babamdan duymuştum.” şeklinde açıklamıştır. Yer küreyi boynuzları arasında taşıyan bir öküz olduğu inancına yönelik katılımcılar, bu şekilde bir inanış olduğunu bildiklerini fakat inanmadıklarını belirtmişlerdir. Eski Türk düşüncesinde yer altında bulunan öküz genel itibariyle sarı renkte

⁶⁰ İnan, 1976: 41.

⁶¹ Arsal, 1947: 170.

⁶² Tanyu, 1980: 132.

⁶³ Boratav, 2012: 103.

⁶⁴ Gökalp, 2010: 94.

⁶⁵ Ögel, 2003: 75.

⁶⁶ Gökalp, 2010: 42.

⁶⁷ Gökalp, 2010: 43.

⁶⁸ Esin, 2003: 74.

tasvir edilmektedir.⁶⁹ Gümüşhane yöresinde bu öküzün kızıl renkli olarak anlatılması ateş kültüyle alakalı olabileceği gibi Erlik Han'ın bineği olarak düşünülen öküzün tasviri de olabilir. Nitekim Türk düşüncesinde Erlik Han'ın bindiği hayvan pek fena bir öküzdür. O öküzün gözleri ve Erlik Han'ın yüzü kan kırmızı olarak betimlenmiştir.⁷⁰

Yörede kullanılan "Balık oynadı" sözü ile ilgili olarak M. Nurettin Kuzu "Yağmur yağmadığı fakat şimşeklerin çaktığının görülmesi durumunda balık oynadı derler. Bu söz nereden geliyor bilmiyorum. Ama Trabzon'da, Rize'de yağmur yağıyor burada balık oynadı diyorlar." Yörede kullanılan bu deyim de öküz gibi yer küreye destek olan kozmik bir hayvandan geliyor olmalıdır. Altay yaratılış efsanelerinde dünyanın balıkların sırtında olduğu inancına rastlanmaktadır. Destanda şu ifadeler yer almaktadır:

"Ülgen yere bakarak (Yaratılsın yer) demiş.
Bu istek üzerine, denizden yer türemiş.
Ülgen göğe bakarak (Yaratılsın gök) demiş.
Bu buyruk üzerine, üstünü gök bezemiş!
Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına, yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların, üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş."⁷¹

Destanın ilerleyen bölümlerinde ortada bulunan balığın, başını kuzeyden başka yöne çevirmesi durumunda tufan kopacağı, bu sebepten zincire vurulduğundan bahsedilmektedir. Yörede kullanılan "Balık oynadı" sözünün bu balıklarla ilgili olduğu düşünülmektedir.

• Kapı Eşiğine Oturanın Çarpılacağı veya Uğursuzluğa Uğrayacağı İnancı

Kapı eşiğine oturanın çarpılacağı veya uğursuzluğa uğrayacağı inancına yönelik kalımcılar, böyle bir inanın doğru olduğu görüşündedirler. Bu inanın, Ana-

dolu'da birçok şehir ve yörede ortak olmakla birlikte köken itibari ile eski Türk inanç sisteminden gelmektedir. İnsanın olduğu gibi evlerin de koruyucu iyeleri vardı. Buna "eş" denirdi. Hayırsız kişi evden içeri giremez eşik onu çarpardı.⁷² Çünkü bu evin koruyucu iyesi kapı eşiğinin altında idi.⁷³ Bu nedenle eşige basılmaz, oturulmazdı. Yabancılar üzerinden atlayamazdı. Kazak Türklerinde, gelin bir haliya oturtularak güveyin arkadaşları tarafından içeri sokulurdu. Bu durumun, Ocak İlahesi'ne gereken saygıyı göstermemiş, ona kurbanlar sunmamış olmalarından ileri geldiği düşünülmektedir.

• Cenaze ve Yas Törenlerindeki Bazı İnanışların Kökenleri

Eski Türkler ölümü kabul etmekle birlikte, ölen kişinin ardından yakınmalar başlamakta idi.⁷⁴ Hissettikleri üzüntülerini ortaya koymak için bir takım yas tutma ritüelleri uygulamaktaydılar. Ölü için yapılan bu törenlere "Yoğ" denilmekteydi. Divan-ı Lügat'it-Türk'te "Yog" ölü gömüldükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek olarak ifade edilmiştir.⁷⁵

Gümüşhane yöresinde de kişinin ölümünden sonra üç gün boyunca Kur'an-ı Kerim okutulmakta ve yemek verilmektedir. Aynı tören yedi gün ve elli iki gün geçtiğinde yeniden tekrarlanmaktadır. Fakat bu tören farklı şekillerde de uygulanmaktadır.

Katılımcılardan Ballı Taşdelen, yapılan seremoniyi şu şekilde açıklamaktadır: "Bizim burada, kişinin ölümünden sonra üç gün sürekli yemek verilir. Yedi gün sonra bir yemek daha verilir. Kur'an-ı Kerim okutulur. Aynısı kırkında ve elli ikisinde de tekrarlanır. Buradaki amaç dağıtılan yemekten hasıl olan sevabın ölüyü rahatlatmasıdır." Bu gelenek, Gümüşhane'nin tüm yörelerinde uygulanmamakla beraber yaygın olduğu gözlenmektedir. "Ölü yemeği" yoğ töreninin İslamî bakımdan izah edilerek

⁶⁹ Boratav, 2012: 76. Ayrıca Bkz. Ek-4.

⁷⁰ Yörükhan, 2014: 56.

⁷¹ Ögel, 2003: 28.

⁷² Gökalp, 2010: 48.

⁷³ Kalafat, 2009: 202.

⁷⁴ Eski Türklerde cenaze törenleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Roux, 1999: 217-294.

⁷⁵ Kaşgarlı Mahmut, 2012: 641.

yaşatmaya çalışılmasıdır.⁷⁶ Fakat bu konu üzerine Selvinaz Palancı, “Avliyana’da ölü yemeği dağıtma vardı. Üçünde, yedisinde ve elli ikinci gecesinde dağıtırdık. Ali Rıza Hoca vardı. O bunların dinde yerinin olmadığı bunu yapmamak gerektiğini söylerdi ama kimse dinlemezdi.” şeklinde ifadelerde bulunmuştur.

İslamiyet içerisinde kendisine yer bulmuş olsa da bu gelenek, Şamanist Türklerin ölümler kültü ile ilgili en büyük törenlerinden biri idi. Şamanizm hüküm sürdüğü zamanlarda, “yoğ aşı” “ölü yemeği” denilen tören doğrudan doğruya ölüyü doyurmak ve memnun etmek için yapıldı.⁷⁷ Hazırlanan yemeklerden, kesilen hayvanların yağlarından ateşe atılırdı.⁷⁸ Daha sonra “Ölüye değsin” şeklinde dua edilirdi.⁷⁹ Bu dua şeklinde Gümüşhane’de de rastlanmaktadır. Yemek için birine teşekkür edilirken veya çok susayan birine su verildiğinde “Ölmüşlerinin canına değsin” sözünün bu inanışa dayandığı düşünülmektedir.

Ölünün ardından yas tutma ile ilgili Selvinaz Palancı: “İnsan ölünün verdiği acıyla bağıra çağıra ağlar tabi. Ölen kişiye ağlar ken onun çektiği çileleri ve yaptığı iyi şeyleri sayarak ağlarsın. Bizim köyde çok güzel ağlayanlar vardır. Beni filancı kişi ağlansın diye söylendiği de olmaktadır.” ifadelerini kullanmıştır. Bu şekilde bir vasiyete diğer katılımcıların ifadelerinde rastlanmamıştır. Böylesi bir vasiyetin, kişinin ölümünün verdiği üzüntüden ziyade eski geleneğin bir devamı niteliğinde olduğu düşünülmektedir. Nitekim Orhun Kitabelerinde, sade halkın dışında görevleri ağlamak ve yas tutmak olan insanların mevcut olduğu görülmektedir. Kitabelerde, “Yasçı, ağlayıcı, (Yogçı, Sığıtçı) doğuda gün doğusundan Böklü Çöllü halk, Çin, Tibet, Avar, Bizans, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar Kıtay, Tatabı, bunca millet gelip ağlamış, yas tutmuş.” ifadeleri yer almaktadır.⁸⁰ Yas tutmakla görevli olan bu ağlayıcılar muhtemeldir ki güzel ağıt yakan kişilerden seçilmekteydi. Bu şekilde düşünüldüğünde

Gümüştüğ Köyü’nde bazı kişilerin ölmeden önce kendisi için ağlamasını istediği kişiyi belirterek vasiyet etmesini, yoğ töreninden bağımsız düşünmek yanlış olacaktır.

Sonuç

Anadolu coğrafyasına yerleşen Türk kitleleri, söz konusu coğrafyanın etnik yapısını değiştirdikleri gibi, dini ve kültürel yapısını da değiştirmişlerdir. Bölgeye yerleşen Türkler genel itibariyle İslam dinini benimsemiş oldukları halde Eski Türk İnançını da muhafaza etmişlerdir. Eski Türk inancında yer alan tabiat ruhları (Yer-Su), İslam dinindeki melek, peri ve cin gibi varlıklar olarak düşünülmüştür. İslam dini içerisinde kendini kamufle imkânı bulan Eski Türk inancı, yaklaşık olarak yirmi yıl evveline kadar Gümüşhane yöresinde canlılıkla devam etmekteydi. Bugün itibariyle bu canlılığını yitirmiş olsa dahi gerek dinî bir kisve altında gerek gelenek görenek olarak birçok inanışın halen yaşadığı anlaşılmaktadır.

Eski Türk Dini ve Türk Şamanizm’i çalışmalarının birçoğu Altay ve Yakut Türkleri arasında yapılmaktaydı. Bu çalışmalar ışığında Anadolu coğrafyasında yapılacak olan çalışmalar Eski Türk halklarının kültürleri, aile yapıları gibi birçok konu üzerinde farklı pencereler açabilecektir.

Nitekim Gümüşhane yöresinde yapılan bu araştırmada, kökenleri Asya Hunları ve Göktürkler zamanına ait bilgilere ulaşılsa da genel itibari ile Uygur Kağanlığı dönemi efsaneler ve inanışların canlılığını koruması dikkate değerdir. Eski inanışlara göre ateş, su vb. iyelere gösterilen saygı veya saygısızlık İslam inancı ile birlikte cinlerin zararından korkmak şeklini almıştır. Eski inançta dileklerin yerine gelmesi için yapılan saçılmanın bir kültür unsuru olarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Kargalardan haber getirmesi inancı veya yörede kullanılan bazı söz ve deyimlerin ise kökenine

⁷⁶ İnan, 1998: 121.

⁷⁷ İnan, 1998: 121.

⁷⁸ Tryjarski, 2012: 351.

⁷⁹ İnan, 1952: 21.

⁸⁰ Onay, 2013: 482.

dair bir bilgi olmadan yaşatıldığı anlaşıl-
maktadır.

KAYNAKÇA

Arsal, Sadri Maksudi (1947), *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: İÜ Hukuk Fak. Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (2012), *Türk Mitolojisi*, (Çev. Recep Özbay), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

Bayat, Fuzuli (2006), *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Beydili, Celal (2004), *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap-Yayıncılık.

Çıblak, Nilgün (2004), "Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, 15, 103-125.

Ergin, M. (2003), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Hisar Yayınları.

Esin, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

_____, (2003), *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Gökalp, Ziya (2010), *Türk Töresi*, İstanbul: Toker Yayınları.

Gökyay, Orhan Şaik (2013), *Dede Korkut Hikayeleri*, İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık.

Gömeç, Saadettin. (2003), "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 79-104.

İnan, Afet (1952), "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 19-30.

_____, (1976), *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

_____, (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Basımevi.

_____, (1998), *Makale ve İncelemeler*, Ankara: TTK Basımevi.

Kafesoğlu, İbrahim (1990), *Eski Türk Dini*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____, (2013), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalafat, Yaşar (2009), *Halk İnançlarından Mitolojiye*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kaşgarlı Mahmud (2010), *Divan-ı Lügat'it-Türk*, (Çev. Fuat Bozkurt), İstanbul: Eğitim Kitabevi.

Kaya, Abdullah (2013), *İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası*, *EÜS-BED*, 2, 293-326.

Kaya, Muharrem (2001), "Eski Türk İnanışlarının Türkiye'deki Halk Hekimliğinde İzleri", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 7(25), 199-218.

Kuran-ı Kerim Meâli, (2001), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Mau-Tsai, Liu (2007), *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, İstanbul: Selenge Yayınevi.

Okur, Mehmet (2007), "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesinde Pontusçu Faaliyetler" Karadeniz Araştırmaları, 14, 1-28.

Onay, İbrahim (2013), "İslamiyetten Önce Türklerde, Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları", *Jass Studies*, 6(3), 479-490.

Ögel, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi*, Cilt 2, Ankara: TTK Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis (1988), *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Bilgesu Yayıncılık.

Özarlan, Metin (2003), "Türk Kültüründe Ağaç ve Orman Kültü", *Türkbilig*, 5, 94-102.

Özmenli, Mehmet (1996), *Eski Çağ'da Gümüşhane ve Bayburt*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Roux, Jean Paul (1999), *Altay Türklerinde Ölüm*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

_____, (2011), *Eski Türk Mitolojisi*, (Çev. Musa Yaşar Sağlam), Ankara: Bilgesu Yayınları.

Saylan, Kemal (2014), *Gümüşhane- İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, İstanbul 2014.

Şeşen, Ramazan (1975), *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul: Bedir Yayınevi.

Tanyu, Hikmet (1980), *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Tellioğlu İbrahim (2004), *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.

Tryjarski, Edward (2012), *Türkler ve Ölüm*, (Çev. Hafize Er), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Turan, Osman (2011), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yörükhan, Yusuf Ziya (2014), *Müslüman-ıktan Evvel Türk Dini-Şamanizm*, İstanbul:Ötüken Neşriyat.

EKLER

Ek 1.



Ek 2.**Ek 3.**

